

man, evenals de schrijfster van het vorige artikel, van boedelinventarissen gebruik om te laten zien dat indeling en inrichting van de huizen nauwkeurig de sociale laag (en het inkomen) weerspiegelen. Alle veranderingen beginnen bij de bovenste laag en het platteland volgt de stad. N. L. Prak tenslotte bespreekt in 'Klein behuisd. De wooncultuur van arbeiders in de 19e eeuw' vier plannen voor modelwoningen tussen 1835 en 1918. Heel geleidelijk werden deze woningen groter en werden de voorzieningen beter. Ook hier constateren wij dat de best betaalde arbeiders, voor wie deze modelwoningen bestemd waren, de burgerij navolgden en een 'mooie kamer' inrichtten, zelfs als daardoor het gezin gedwongen was om met allen in één kamer te slapen.

P. C. Jansen

Vijf publikaties over Japan:

W. R. van Gulik, ed., *In het spoor van de Liefde. Japans-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1986, 206 blz., ISBN 90 6707 106 4); R. Schaap, ed., *Meiji Japanese Art in Transition* (Leiden: Society for Japanese Arts and Crafts, 1987, 167 blz., ISBN 90 702 1603 5); *Herinneringen aan Japan 1850-1870. Foto's en fotoalbums in Nederlands bezit* (Samengesteld door het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit Leiden; Den Haag: Staatsuitgeverij, 1987, 234 blz., ISBN 90 1205 447 8); H. J. Moeshart, *Journal van Jonkheer Dirk de Graeff van Polsbroek 1857-1870. Belevenissen van een Nederlands diplomaat in het negentiende eeuwse Japan* (Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1987, 141 blz., f35,-, ISBN 90 232 2257 1); H. Beukers, L. Blussé, R. Eggink, ed., *Leraar onder de Japanners. Brieven van dr. K. W. Gratama betreffende zijn verblijf in Japan 1866-1871* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 168 blz., f29,50, ISBN 90 6707 153 6).

De liefhebber van de Japanse cultuur en geschiedenis komt de laatste tijd wel aan zijn trekken! Nu Japan min of meer onverwacht de status van economische en politieke wereldmogendheid heeft ingenomen krijgt in het Westen de belangstelling voor zijn verleden kennelijk nieuwe prikkels. Dit geldt zeker ook voor Nederland dat immers sedert de eerste helft van de zeventiende eeuw gedurende twee eeuwen wel heel speciale relaties met Japan had mogen onderhouden. Tussen 1639 en 1854 waren de Nederlanders via hun vestiging in Japan — eerst te Hirado, later op Deshima bij Nagasaki — de enige Westerlingen die officieel in het land waren toegelaten. Voldoende reden om het spoor terug te volgen.

Toen het Rotterdamse museum voor volkenkunde na een ingrijpende verbouwing en modernisering in 1986 zijn poorten weer opende presenteerde het zich in zijn nieuwe gedaante met een tentoonstelling die oorspronkelijk in het verlengde zou liggen van een Japanse over 'The Silk Road on the Sea'. Wat er nu precies gebeurde is niet duidelijk maar vast staat dat het Rotterdamse museum op de een of andere wijze er in slaagde zich daarvan los te maken om een heel bijzondere tentoonstelling in te richten over de wederzijdse betrekkingen tussen Nederland en Japan sedert het schip 'de Liefde' als eerste Nederlandse bodem Japan bereikte. De mooi geïllustreerde en zeer informatieve catalogus legt er een blijvend getuigenis van af. Het aardige is dat nu niet enkel en alleen verslag wordt gedaan van de ervaringen van Nederlanders in Japan — hoewel er wat dit betreft fraaie, bijzondere en belangwekkende gegevens aan het licht komen — maar dat ook inzicht wordt gegeven in de Japanse invloeden op de Nederlandse samenleving. Ik noem slechts de opstellen van Margaret Peeze,

Christiaan Jörg, Jaap van der Veen, Marion Peters en Charlotte van Rappard-Boon met betrekking tot verschillende leefgewoonten en kunstuitingen. De originaliteit van het Rotterdamse initiatief blijkt voorts uit de inrichting van een modern, eigentijds deel van de tentoonstelling waarin onder andere aandacht werd geschonken aan de hedendaagse mode en vormgeving. Naast afbeeldingen van het tentoongestelde bevat de catalogus niet minder dan 31 opstellen van deskundigen over uiteenlopende onderwerpen. Zij zijn alleszins de moeite van het kennismaken waard. Voorzover de manifestatie kritiek verdient betreft het wel de omstandigheid dat de Nederlands-Japanse 'ontmoetingen' als wel zeer harmonisch worden geportretteerd: van de hele tweede wereldoorlog of van scherpe concurrentieverhoudingen treft men tittel noch jota aan. Men gaf er blijkbaar inderdaad de voorkeur aan het spoor van 'de Liefde' te volgen.

Met zijn tentoonstelling van Japanse kunst uit de Meiji-periode (1868-1912) — gehouden ter gelegenheid van het gouden jubileum van de Society for Japanese Arts and Crafts — sloeg het Haagse gemeentemuseum andere, maar niet minder oorspronkelijke, ja zelfs baanbrekende wegen in. De desbetreffende expositie heeft naar mijn indruk jammer genoeg bij pers en publiek niet de overweldigende belangstelling gekregen die zij ongetwijfeld zou hebben verdiend. Het bijzondere was in dit geval het tentoonstellen van Japanse beeldende kunst — keramiek, cloisonné (met zijn absolute hoogtepunt in 1894), lakwerk, prenten, tekeningen, geïllustreerde boeken, schilderijen — uit een tijdvak waaraan Westerse kunstverzamelaars, kunstliefhebbers en kunsthistorici tot dusver nog maar mondjesmaat aandacht hebben besteed. Wat dit betreft kan het Haagse museum zonder meer aanspraak maken op de eer pionierswerk te hebben verricht. Tot op heden toe gaat de belangstelling immers vooral uit naar de Japanse beeldende kunst van daaraan voorafgaande tijdvakken.

De Haagse tentoonstelling met zijn al evenzeer bijzonder fraai uitgevoerde catalogus liet in de eerste plaats zien hoezeer deze eenzijdigheid uit kunstzinnig oogpunt valt te betreuren. Het staat nu wel vast dat de Meiji-kunst alles behalve inferieur was ten opzichte van het vroegere werk. Maar de tentoonstelling was zeker niet alleen in kunsthistorisch opzicht van belang; haar zuiver historische aspecten komt niet minder grote betekenis toe. Het desbetreffende werk ontstond immers in een periode waarin de Japanse samenleving als gevolg van een complex van uiteenlopende factoren en omstandigheden was blootgesteld aan zeer ingrijpende maatschappelijke vernieuwingen en hervormingen. Over de politiek-staatkundige, economische en sociale aspecten daarvan zijn inmiddels bibliotheken volgeschreven. Over de wereld van de kunst is daarentegen nog minder bekend.

De tentoonstelling en de catalogus maken op indringende wijze zichtbaar hoezeer de veranderingen welke zich op dit terrein voltrokken vervlochten waren met het algemene maatschappelijke gebeuren. Dit komt niet alleen tot uiting in de keuze van onderwerpen, de vormgeving en het imiteren van Westerse stijlfiguren maar ook in de gevolgde methoden en technieken en zelfs in de sociale en economische positie van de kunstenaar. Zo verkreeg bijvoorbeeld de voortbrenging van Japans porselein ten gevolge van de ontwikkeling van de handel met het Westen nieuwe en grootschaliger dimensies. Het was ook deze handel die feitelijk een tijdelijk halt wist toe te roepen aan het kunstzinnige verval dat de traditionele lakwerkfabricage reeds in de achttiende eeuw had getroffen. De liefhebber van de prentkunst uit de Edo-periode (1600-1867) mag zich dan wel verveeld afwenden van de vulgaire, saaie en grove prenten uit het Meiji-tijdvak, maar zoals Roger Keyes op ontroerende en persoonlijke wijze in zijn bijdrage tot de catalogus duidelijk maakt bezit juist dit laatste werk een geheel eigen bijzondere charme door zijn mengeling van oude tradities en verrassende vernieuwingen.

De Haagse tentoonstelling ging geheel en al voorbij aan de fotografie als vorm van beeldende kunst. Met zijn tentoonstelling in 1987 van door Nederlanders tussen 1850 en 1870 in Japan gemaakte fotografieën heeft het Rijksmuseum Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam dit verzuim uiteraard niet goed kunnen maken. Daar ontbrak uit de aard der zaak fotografisch werk van Japanners die volgens Herman Moeshart toch al omstreeks 1850 dankzij Nederlandse tussenkomst voor het eerst het handwerk van de camera hadden geleerd (geen geringe zaak als men zich hun ontelbare nazaten voor ogen haalt die tegenwoordig als beangstigend nauwgezette toeristen de wereld alom met klikkend toestel in beeld vastleggen). De Amsterdamse tentoonstelling bevatte overigens slechts een beperkte selectie uit een eerdere expositie die de Japanse krant *Asahi Shimbun* in samenwerking met de Rijksuniversiteit te Leiden onder overweldigende belangstelling in Japan had georganiseerd. Deze belangstelling is alleszins verklaarbaar als men kennis neemt van de complete beeldcatalogus welke ter gelegenheid daarvan is verschenen en waarvan de tekst nu ook in het Nederlands beschikbaar is. De desbetreffende foto's schenken immers op unieke wijze inzicht in het reilen en zeilen van Japan in het derde kwart van de negentiende eeuw. Welk beeld kan de tweeslachtigheid van toen beter weergeven dan het portret van de heerser van het gewest Choshu in Westers kostuum maar geflankeerd door zijn twee zoons in traditionele kledij gestoken? Tal van afbeeldingen doen recht aan de schitterende Japanse natuur, herkenbaar door de bekoring die zij ook nu nog uitstraalt. Toch weerspiegelen de foto's hoofdzakelijk de schok van de toenmalige botsing tussen de Westerse en de Japanse traditionele cultuur: soms nauwelijks merkbaar zoals in het portret van Japanse ambtenaren, half in Westerse, half in Japanse kledij gestoken; soms in alle brute rauwheid zoals in de afbeeldingen van de opgebaarde bloedige lijken van door Japanners om zeep geholpen Westerlingen of van de afgehouden hoofden van hun moordenaars. Het zijn foto's als deze die op onnavolgbare wijze de barensweeën van het moderne Japan bloot leggen. De catalogus is voorzien van nuttige inleidingen van de hand van W. G. J. Rimmelink, Herman J. Moeshart, Els M. Jacobs en Ingeborg Th. Leijerzapf.

Moeshart tekende ook voor de inleiding en annotatie bij het verslag van het verblijf in Japan dat de veel gedecoreerde en inderdaad verdienstelijke Nederlandse diplomaat De Graeff van Polsbroek heeft nagelaten. Een deel van de daarin opgenomen illustraties treft men overigens ook aan in het onmiddellijk hierboven gememoreerde werk want De Graeff was zelf ook een enthousiast fotograaf. De Graeffs onmiskenbare kwaliteiten konden niet verhinderen dat Nederland juist tijdens zijn verblijf in Japan zijn bijzondere positie aldaar in hoog tempo verspeelde. De Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland en vooral Groot-Brittannië hadden er niet de minste moeite mee de Nederlandse voorsprong teniet te doen en Japan zelf leek zich daarom niet of nauwelijks te bekommeren. De vraag of het ook anders of in ieder geval beter had gekund is tot dusver onbeantwoord gebleven. Trouwens, de hele Nederlandse aanwezigheid in Japan tijdens de zogeheten Bakumatsu- en Meiji-perioden (1853-1867 en 1868-1912) is nog gehuld in de nevel van historische onbekendheid. Hoewel Moesharts annotaties hier en daar te wensen overlaten en ook voor het overige een wat al te summier karakter dragen heeft hij met het uitgeven van dit dagboek stellig bijgedragen tot het ophelderen van een en ander. Hetzelfde kan worden gezegd over zijn inleiding waarin hij onder andere een beeld tracht te geven van het optreden van De Graeff en diens tijdgenoten in Japan.

Tot deze tijdgenoten behoorde de officier van gezondheid Koenraad Wolter Gratama die gedurende vijfjaar in dienst van de Japanse regering min of meer als ontwikkelingsdeskun-

dige werkzaam was. Gratama behoorde tot de groep van vele honderdtallen buitenlandse gespecialiseerde hulpkrachten die de Japanners met de lichtelijk decoratieve term 'yatoi' (levende machine) betitelden. Tot omstreeks 1870 namen Nederlanders — artsen, chemici, ingenieurs maar ook anderen — binnen deze groep nog een tamelijk belangrijke plaats in maar daarna nam hun aantal snel af. Na 1880 zouden de Japanners trouwens in hun dorst naar Westerse kennis en wetenschap in toenemende mate van andere kanalen van kennis-overdracht gebruik maken. Het neemt niet weg dat de inbreng van de 'yatoi' bij de modernisering van Japan van grote betekenis is geweest. Daarover is thans wel een en ander bekend al is met name het desbetreffende ontwikkelingswerk van Nederlanders in de internationale literatuur sterk onderbelicht gebleven. Rechtstreekse persoonlijke getuigenissen en verklaringen van 'yatoi' zijn trouwens nauwelijks voorhanden.

Het is deze omstandigheid die de thans gepubliceerde brieven van Gratama tot een zaak van groot historisch gewicht zou hebben kunnen maken. Zou hebben kunnen maken ..., ware het niet dat de goede man allerminst gerekend kan worden tot de begenadigde briefschrijvers en daarbij bovendien de neiging vertoonde zich met grote hardnekkigheid te verliezen in allerlei beuzelarijen. Neem bijvoorbeeld wat hij te zeggen heeft over de revolutionaire val van het Tokugawa-shogunaat en de Meiji-restauratie van 1867/1868: wie er zijn brieven uit deze cruciale periode op naslaat zou kunnen menen dat er niets en niemendal aan de hand was. Ook over zijn eigen doen en laten komt men al met al toch maar betrekkelijk weinig aan de weet. Slechts uit te hooi en te gras verspreide opmerkingen en bij zorgvuldig tussen de regels doorlezen krijgt men een goede indruk van de moeilijke omstandigheden waaronder Gratama in deze spannende en angstige tijden zijn werk als geneesheer en vooral als chemicus moest verrichten. Na een verblijf in achtereenvolgens Nagasaki en Tokio kon hij pas in 1869 te Osaka als stichter en chef van een nieuw laboratorium echt aan het werk. Het kwam er op neer dat hij slechts ongeveer de helft van zijn verblijf in Japan op zinvolle wijze besteedde. Bij zijn terugkeer naar Nederland verliep zijn carrière aanvankelijk nog voorspoedig. Hij bracht het nog tot chef van het militair hospitaal in Den Haag. Als zodanig werd hij naar aanleiding van een gemaakte procedurefout evenwel in 1886 met vervroegd pensioen gestuurd. Hij overleed in 1888. Aan de publikatie van Gratama's brieven gaan inleidingen van de drie uitgevers vooraf, waarin achtereenvolgens Gratama's biografie (R. Eggink), de binnenlandse situatie in Japan omstreeks de jaren zestig van de negentiende eeuw (L. Blussé) en het door Gratama in Japan verzorgde chemisch en natuurkundig onderwijs (H. Beukers) uit de doeken wordt gedaan. Vooral het laatstgenoemde opstel is van betekenis voor wie kennis wil nemen van de inhoud van het werk van de Nederlandse 'yatoi' Gratama.

P. W. Klein

Vijf publikaties over Suriname:

P. W. Jansen, *Suriname, 'Land in oorlog'. Een verkennend onderzoek naar het veiligheidsbeleid van Suriname tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Doctoraalscriptie studierichting geschiedenis 1986 Rijksuniversiteit Utrecht; Utrecht: P. W. Jansen, Van Lieflandlaan 120, 3571 AH Utrecht, giro 38 28 82 4, 1986, 203 blz., f42,-); H. E. Lamur, *The Production of Sugar and the Reproduction of Slaves at Vossenburg (Suriname, 1705-1863)* (Caribbean Culture Studies 1; s.l., s.a., 164 blz., ISBN 90 70313 197); J. M. van der Linde, *Jan Willem*